

1870	1.127	invånare
1970	309	invånare

Heda

«Askgrått står tornet i Heda»

Av K. J. Sundberg

”Jag lyfter mina ögon upp till bergen”. Så sjöngs det i Gamla förbundets tid, då man gick i pilgrimståg upp till Salomos tempel.

Redan i Heda lärde jag mig något förstå de orden. Där finns visserligen inget berg; socknen ligger ju på den östgötska slätten. Men från vilket håll man än närmar sig, lyfter man ögat mot höjden där kyrkan ligger.

Kyrkan mitt i byn

Här upplevde jag också det gamla ordet att ”kyrkan ligger mitt i byn”. Socknens gräns liknar en cirkellinje, där radien till mittpunkten — kyrkan — överallt är nästan lika stor; den är inte mer än ungefär tre kilometer. (En fjärdingsväg sade vi ännu ibland, då jag var barn).

Tidigt såg jag en djup symbolik i kyrkans placering i landskapet. Jag har sedan känt frändskap med dem som även i vår tid — T. S. Eliot för att nämna någon — gjort sig till tolk för idén om det kristna samhället. Från Heda har jag fört med mig tanken på ett folkliv och samhällsliv, där allt djupast är inspirerat av ”fädernas tro”.

Jag växte upp med Heidenstams ord: ”Jag längtar marken, jag längtar stenarna, där barn jag lekt”. Socknen är ju inte större än att jag lärde känna mig hemma i alla dess byar. Att nu stava på dessa byars namn är att uppleva en lång historia. Det förgångna blir levande i nuet.

Att det funnits bosättning i bygden i årtusenden visar stenåldersboplatsen på Dagsmosse, strax utanför socknens gräns. Jag minns så väl när man fann denna helt unika plats och grävde fram en liten stenåldersstad eller by ur marken. En man från bygden, bosatt i Göteborg, ville bygga sig ett hus på landet, och vad var naturligare för honom än att söka platsen i hembygden. När grunden skulle grävas kom man på de

stockar, som utgjorde den "plåtå", på vilken stenåldersmänniskorna — för att skydda sig mot överfall — byggt sin by ute i träsket.

Bynamnen berättar historia

Under min uppväxttid fanns i Heda två affärer. "Handelsbod" var det ord vi vanligen använde. I dag finns det ingen. När vi skulle göra större inköp, för vi till Ödeshög ("Ösjö" hette det då i dagligt tal och gör kanske så än i dag). På tisdagarna var där torghandel, och det hörde till att man då skulle vara med, även om man inte tänkte köpa något. Besöket där var ett statustecken. En bonde i Heda måste dit var tisdag, och hans motivering var denna: "Jag måste freda min plats". På vägen dit för man förbi de båda byar, som ligger längst i sydväst, nämligen Jättingstad och Häggestad. Det är troligen de äldsta byarna i socknen. Ort-namn som slutar på "-stad" är från bronsåldern eller tidigare. De kan alltså vara ett par tusen år gamla. Lika hög ålder har Kolstad i öster, en by som vi möter i vår litteraturs historia.

När jag nu — som ofta sker — söker mig till Heda, kommer jag vanligen den väg, som för genom Tjugby. Namnslutet "-by" säger att byn är från vikingatiden, alltså cirka tusen år. Det finns flera byar från den tiden. I söder är Vallby och i väster är Broby, som nu ligger i Västra Tollstad men som haft sin naturliga förbindelse med Heda.

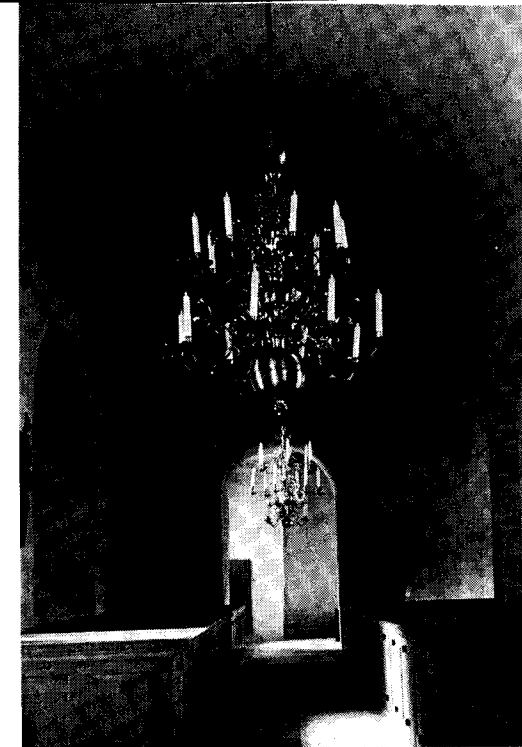
När detta skrivs hölls nyligen en Hedaafton i Linköping. Man hade kallat samman söner och döttrar av Heda, som nu är bosatta i Linköping med omnejd. Många byar i födelsesocknen var representerade, men mest var det Haddetorp. Den byn ligger — liksom Svenstorp — i södra delen av socknen. De bynamnen för tankarna till medeltiden och talar om en utflyttning från slätten till skogen. Här ligger de i gränslinjen mellan östgötaslätten och Holavedens skogsbygd.

Jag har med bynamnen börjat en rundvandring i socknen där barn jag lekt. Men vi får då inte glömma de norra och västra delarna. Redan namnet säger var Norrö ligger — med Isberga som grannby. Det förra namnet för tankarna till den tid, då här i bygden vattnen samlade sig till särskilda platser för att det torra skulle bli synligt — för att anspela på orden i Bibelns skapelseberättelse.

Ingen by har jag besökt så ofta som Tuna. "Tun" betyder inhägnad plats och betecknar ofta en ort för kult eller dyrkan i förkristen tid. Kanske hade Tuna — som har Jussberg som grannby — varit kultplats för den västra delen av socknen liksom den östra delen hade sin i Disevi. I den senare byn får vi tänka oss att man i en offerlund vid Disaåns strand frambar offer till diserna för god återväxt.

En ny framtid

Från denna by — med det mest hedniska av socknens bynamn — kom i mitten av 1800-talet det svåraste attentat, som någon gång planerats mot socknens kyrka. Det var dåvarande ägaren som — tillsammans med några inflytelserika meningsfränder — sökte få kyrkan "slagen till kalk"

Heda kyrka, en av Östergötlands vackraste och äldsta, var förfallen i mitten av 1800-talet och skulle rivas. 1838 föreslogs att riva Heda och Röks kyrkor och bygga en gemensam mellan Hillingstad och Kolstad. Den senare revs och nybyggdes, men Heda räddades av lundaprofessorn C. G. Brunius, som kom på besök. Foto: E. Erici.

— som det står i sockenprotokollet. I stället skulle man med Rök bygga en gemensam kyrka. Det lyckades nu inte. Redan vid den tiden började så smått pietet för det gamla att växa fram, och så kom professor C. G. Brunius från Lund som räddare.

Vi har gjort en rundvandring i socknen och besökt dess byar. För de som vuxit upp i Heda är det inte bara namn. De är inte bara fakta att vid behov mata in i en datamaskin. De förmedlar sambandet med det förgångna. Men representerar dessa namn även en levande framtid? Den frågan kan verkligen ställas i jordbruksrationaliseringens tid, då socknen nu har ett invånarantal som är mindre än hälften av vad det var då jag växte upp. Kanhända kommer landsbygden ändå att få en ny framtid. I en tid, då miljöfrågorna hör till de mest angelägna, drömmer allt fler av tätortens människor om ett hem på landet och inte bara i en fritidsby vid en badstrand. Många har redan förverkligat den drömmen, och i allt fler gårdar i Heda, som en tid varit övergivna, kan vi nu möta storstadens människor.

Vägarnas sträckning kan ha sin symbolik. De är inte bara färdemedel utan de kan även avslöja människors tankar och förhoppningar. Inte minst gäller det i Heda. Ordet socken kommer ju av verbet sokna = söka. Man söker sig till en viss plats. Som på få andra platser visar vägnas sträckning i Heda att man sökt sig till kyrkan. Där löper alla vägar samman. De markerar de stigar där människor även i Nya förbundets tid bokstavligen eller bildligt sjungit "Jag lyfter mina ögon upp till bergen".

Hedaättlingar vid prästgårdsflygeln.

Skalden från Kolstad

Den viktigaste av socknens vägar leder från Rök till Alvastra och drar alldeles förbi kyrkan. Den vägen har Samuel Johan Hedborn många gånger vandrat från sitt födelsehem i Kolstad upp till kyrkan. Vad han där såg har han format i följande rader:

*Långt mitt öga räckte,
Blomsterfält och byar,
Torn som spetsen sträckte
Upp till himlens skyar.*

Under vandringen passerade han Ekkullen, en av de ståtligaste gravhögarerna i landskapet. Den har också ett namn, som förråder både åldern och den kulturella miljön. Den kallas nämligen även Disevadshögen. "Högättad hövding" är där gravsatt — enligt traditionen tillsammans med sin guldvagn.

I hägnet av det torn Hedborn talar om i strofen fick han tidigt inspiration till den diktning, där det bästa ändå är psalmerna, av vilka flera hör till vår psalmskatts yppersta. Var när svensk psalmdiktning högre än i hans psalm för Trettondagen, "Nu segrar alla trognas hopp".

Romansk katedral

"Heda kyrka är en av de allra märkligaste romanska landskyrkorna i vårt land". Så skrev för några år sedan länets antikvarie. Den arkitekt som ledde den senaste restaureringen har gått ännu längre och sagt: "Heda kyrka är utan tvekan den märkligaste och intressantaste av Östergötlands, ja, hela Sveriges landsortskyrkor". Låt oss nu dröja vid kyrkan, sedan vi vandrat omkring till de byar, som byggt den och sedan sökt sig dit.

Tornet är ett av vårt lands skönaste. I ljudgluggarna finns smäckra kolonner. Vår nuvarande konung utbrast, då han fick se dem: "Fantastiskt vackra kolonner det där". På ett märkligt sätt förenas i detta torn den fasta trygghet, som den romanska stilen talar om, med den himlasträvan, som senare skulle få så betvingande uttryck i gotiken. Tornet

Handlanden och kyrkvärden Herman Johansson i Heda.

bör man helst närma sig från det håll som byggmästarna kom ifrån, nämligen Alvastra. I klostret där sjöng munkarna sju eller åtta gånger om dagen psalmer ur Psaltaren; bland dem även den vi tidigare citerat om att dra upp till Guds hus. Från klostret nere i dalen gick deras tankar naturligt till kyrkan uppe på höjden. Dessa munkar var vårt lands första arkitekter, och de ville försköna den kyrka, som fanns i Heda från 1100-talets första hälft. Kanske hade kung Sverker medverkat till dess bygande.

Inne i kyrkan möter ett makalöst vackert valvsystem, även det ett verk av munkarna. Det är det norra sidoskeppet med dess romanska valvbågar i flera dimensioner. Jag minns från min barndom en gammal from kvinna som var i kyrkan var söndag. Hon satt alltid i en liten bänk i detta sidoskepp, fast hennes plats där inte hörde till de mer centrala. Kanske hade hon just där upptäckt sanningen i patriarkens ord: "Här bor förvisso Gud och här är himmelens port". I varje fall kunde hon svärigen tänka sig att från någon annan plats i kyrkan höra Ordet utläggas.

Piscina och himladrottning

Under femton år eller mer har jag årligen gjort studieresor med mina elever i stiftsstadens Katedralskola. Givetvis har Heda varit en fast punkt i planeringen. Där har vi mest dröjt i det som nu är dopkapell — säkerligen ett av de skönaste man kan se. Där finns en piscina* med en dekoration i upphöjd sten, som har en stor och invecklad symbolik. I överstycket finns tre torn, liknande minareter. Detta har tolkats så att det är inflytande från Spanien eller södra Frankrike som här möter. Man reste även på den tiden, och resenärer från Heda hade där nere mött

* Piscina är en stenskål med rituell användning.

den arabiska kulturen samt tagit med sig hem intryck, som vi än i dag kan möta. I samma överstycke finns en bild av en riddare med svärdet lagt mellan de korslagda benen. Även den bilden för tankarna vida, men nu till England, där det finns motsvarigheter, t.ex. i katedralen i Ely. Även här har vår konung stannat i beundran: "Den märkligaste piscina jag sett".

Givetvis dröjer vi inför den madonna, som blivit berömd genom Heidenstams dikt "Himladrottningens bild i Heda". Skalden bodde ju länge bara ett par mil från kyrkan och besökte den inte så sällan. Där stannade han i begrundan inför den medeltida bilden av Maria, och inför den formade han i dikten något av en trosbekännelse. Men hur olika är inte den bekännelsen mot den som Hedborn gett i sina psalmer. Hedborn har format äkta uttryck från kristen tro, medan Heidenstam till samma tro markerat distans. Ändå kan diktens slutord tolka en allmänmänsklig inställning: "Den har tro för vilken mycket är heligt".

Utanför kyrkogårdsmuren stod prästgården, timrad redan på 1600-talet. Att växa upp granne med kyrkan var att i sitt väsen uppta dess skönhetsvärden och dess djupare symbolik. Torsten Fogelqvist har fångat både stämningen och symboliken i en bekant strof:

*Askgrått står tornet i Heda,
Över den klagande flöjeln opp,
Trettondagsstjärnan rinner,
Templet av änglars lovsång brinner:
"Nu segrar alla trognas hopp".*

